

II. A HADAKOZÓ SZÉKELYSÉG

Székelység és katonáskodás szétválaszthatatlanul összefonódtak egymással a történelem során. Fokozottan érvényes ez a megállapítás a középkorra nézve, amikor „Csaba népének” szinte egyetlen, legfőbb kötelezettsége a katonai szolgálat volt. Ez jelentette kiváltságainak, társadalmi emelkedésének az alapját, majd pedig a legfőbb biztosítékát. A székelység katonai erejére, hadviselésben való jártasságára minden időben szüksége volt a magyar királyoknak. Nem véletlen, hogy az írott forrásokban való megjelenésük is hadi eseményekhez: az 1116. évi Orsova menti és az 1146. évi Lajta menti csatákhoz kapcsolódik. Mind a két alkalommal a magyar sereg könnyűlovas, íjász elővédjét alkották **(9 a, b)**. A németekkel vívott 1146-os ütközet leírása során a magyar krónika egyértelműen közli róluk (és a velük együtt harcoló besenyőkről), hogy „szokás szerint a magyar csapatok előtt jártak” **(9 b)**.¹ Meglepőnek tűnhet, hogy a magyar kútfő mind a két alkalommal pejoratív jelzőkkel – „igen hitvány”, „nagyon rossz” – látja el az elővédet. Annál inkább feltűnő ez a következetes dehonesztálás, mert az elfogulatlan kortárs külföldi krónikások, a cseh Cosmas Pragensis és a német Freisingi Ottó elbeszélései arról tanúskodnak, hogy a székelyek és a besenyők mind a két alkalommal vitézül helytálltak az ellenséggel szemben: az Orsova menti csatában ők hajtották végre a magyar sereg egyetlen sikeres hadmozdulatát, a Lajta menti ütközetben pedig a túlerőben levő nehézfégyverzetű német csapatokkal kerültek szembe, amelyek a könnyűlovas elővédet ispánjaikkal együtt legázolták. A későbbi magyar krónikás véleményét tehát nem a székelyek és a besenyők lagymatag katonai teljesítménye motiválta, hanem a történelmi igazságtól független szempontok: a csatlakozott segédnépi feladatkört betöltő, könnyűfégyverzettel harcoló elővéd iránti lenézés szólal meg az íróból, aki ráadásul még a főszereget hibáit is a székely-besenyő kontingens nyakába akarta varni.²

A székelyek kivették részüket az ország határaitól messze zajló hadjáratokból is. 1210 körül a bolgár cár, Aszen Boril (1207–1218)

érdekében Bulgáriában vitézkedtek (9), s ugyanide vezérelte őket a hadiszerecsé 1228-ban is (12). II. András 1217. évi kereszties hadjáratának a résztvevőiként pedig messzi vidékre, a Szentföldre is eljutottak (11). A középkori székelység hadtörténetének talán a legdicsőségesebb – utóbb legendássá vált – fejezetét a moldvai tatárok ellen 1345-ben és azt követően vezetett győztes hadjáratok jelentik (17, 18). Nem lehetne kifejezőbben és költőiebben megfogalmazni a székelyek külföldi hadjáratokban hozott áldozatait, mint ahogyan ezt ők maguk tették II. Ulászló királyhoz (1490–1526) írott panaszlevelükben: „*midőn Magyarország szent királyai felkértek bennünket, az ország oltalma érdekében minden egyes hadjáratukban és hadrakelésükben részt vettünk és elődeink vére bőven folyt a különböző országokban, úgymint Moldvában, Havasalföldön, Szerbiában, Törökországban, Horvátországban, Bulgáriában, és sok patak áradt meg vérünkötől, tagjainkból és csontjainkból pedig halmokat emeltek*” (98 b).

Természetesen a székelyek nemcsak külföldön jeleskedtek, hanem kivették részüket az ország közvetlen védelméből is. Számos adat igazolja, hogy a kezdetektől fogva részesei voltak a határvédelemnek.³ A XIII–XIV. századi forrásokból kimutatható magyarországi telepeik az akkori országhatár közelében helyezkedtek el (28–32), ami önmagában jelzi, hogy bármilyen irányú támadás esetén az elsők között vették fel a harcot a behatolókkal. Az Erdélybe történő telepítésben is fontos szerepet játszottak a határvédelmi megfontolások. Ez a szerepkör azután a magyarországi székely telepek beolvadását és a Székelyföld kialakulását követően is megmaradt, mivel az Erdély keleti végén egy tömbben megtelepedő székelység főszerepet játszott az ebből az irányból érkező ellenséges támadások elhárításában. Külföldi források utalnak az 1241–1242. évi tatárjárást követő védelmi intézkedésekre, melyek révén a székelyek és a románok megerősítették és lezárták az erdélyi hágókat (13, 14) Részletes leírás maradt fenn IV. (Kun) László király (1272–1290) oklevelében az aranyosi székelyeknek a lázadó kunok, majd pedig az 1285-ben újból az országba törő tatárok elleni sikeres harcairól (16).

Súlyos következményekkel járt – nemcsak a székelység, de az egész ország számára – a török balkáni térhódítása. Az első összecsapásokra még I. (Nagy) Lajos uralkodása alatt (1342–1382) került sor. A magyar

uralkodó 1375-ben indított hadjáratot a hűtlenné vált és a törökökkel szövethető havasalföldi vajda ellen. A több színtérre is kiterjedő, nehéz harcok egy része közvetlenül a Székelyföld közelében zajlott, s biztosra vehető, hogy ezekből, s a végső sikerből a sokat hadakozó népesség is jócskán kivette a részét.⁴ Lajosnak még sikerült elhárítania a török veszélyt, amely igazán komollyá csak 1389-et követően, a szerbek rigómezei végzetes veresége után vált. Az oszmánok ettől kezdve már közvetlenül a Magyar Királyság határainál álltak, s gyakran indítottak pusztító portyákat az ország területére. Ezek a rablóhadjáratok egyaránt sújtották a Délvidéket és Erdélyt is. A török visszaszorításával, illetve Európából történő kiűzésével kapcsolatos reményeket a Zsigmond király (1387–1437) vezette kereszties hadjárat nikápolyi kudarca (1396) szertefoszlatta, így együtt kellett élni az állandósult veszéllyel és az örökös hadakozással. Ennek következtében nőtt a székelység katonai igénybevétele, ami egyúttal fokozott anyagi terheket is jelentett. A sokat próbált népesség állandó szereplője lett a keleti határok közelében vagy éppen az ország területén zajló harci cselekményeknek. Részt vettek például a hűtlen István moldvai vajda ellen indított 1394. évi hadjáratban is. Zsigmondnak közvetlenül a háború befejezése után, 1395. február 12-én kiadott oklevele szerint *“a nagyságos férfiú, Kanizsai István, akkoriban székelyeink ispánja, társaival és embereivel, valamint székelyeinkkel együtt bevonulásunk előtt”* Moldvába hatolt, hogy biztonságossá tegye a királyi haderő útját. A székelyek tehát ekkor is szokásos elővédi feladataikat látták el ispánjuk vezetése alatt, aminek meg is lett az eredménye: Zsigmond meghódolásra készítette (legalábbis egy időre) hűtlen vazallusát.⁵ Nem minden katonai akció végződött azonban ilyen szerencsésen. 1421-ben török betörés sújtotta a Barcaságot, a védekezésre felvonult szász és székely sereg Brassó falainál vereséget szenvedett. 1432-ben a törökök havasalföldi segédcsoportokkal támadtak a Szörénységre, majd ezt követően a Barcaságra, s most már a Székelyföld sem kerülte el a sorsát, súlyos károkat szenvedett a dúló-fosztogató ellenségtől.⁶

Részt vettek a székelyek ispánjaik vezetésével az 1437 nyarán kirobbant erdélyi parasztfelkelés leverésében,⁷ valamint a külső és a belső ellenséggel (a törökkel és a paraszttal) szembeni közös fellépést szolgáló kápolnai unió megkötésében és annak tordai meg-

erősítésében **(94 a, b)**. A felkelt parasztság számára utánczandó mintául szolgáltak a székelység régi szokásai és társadalmi berendezkedése, a szabadságára féltékenyen ügyelő nép azonban nem vállalt közösséget a jóval alacsonyabb társadalmi státusszal rendelkező jobbagysággal.⁸ A parasztháború csak rövid közjátékot jelentett a hadakozó székelyek számára. A legfontosabb elfoglaltságot továbbra is a török ellenes harcok jelentették. Hunyadi János vezetésével, majd pedig fia, Mátyás uralkodása alatt (1458–1490) sokszor nyílt alkalma a székelységnek, hogy katonai erényeiről és a hadviselésben való jártasságáról újra és újra tanúbizonyságot tegyen, mint ahogyan történt ez a Hunyadi által Gyulafehérvár mellett 1442-ben aratott győzelem, illetve a Kinizsi Pál vezetésével 1479-ben Kenyérmezőnél kivívott diadal esetében is.⁹ A székelyek a török elleni védekezés nélkülözhetetlen elemét képezték, joggal írhatták hát fentebb már idézett panaszos levelükben II. Ulászlónak a következőket: *“Az ország többi határát sok ezer forint költséggel kell megvédeni, és nagy mennyiségű pénzt kell az ország biztonságára fordítani, mégsem lehet azt a pusztulástól megóvni. Mi viszont Felséged országát mindenféle hadiadó nélkül, sok testvérünk halála és sok vér hullatása árán Felségednek érintetlenül megőriztük”*. A szinte állandó háborúskodás azonban nemcsak sok véráldozatot követelt, de súlyos anyagi terhet is jelentett, s hozzájárult a XV. századtól felszínre törő társadalmi feszültségek elmélyüléséhez.

Kezdetben a csatlakozott katonai segédnépekre jellemző feladatok ellátó székelyek könnyűlovas íjászként teljesítettek szolgálatot. A határvármegyék, vármegyék szervezetébe voltak beosztva, társadalmi státuszuk meglehetősen alacsony volt a fennmaradt okmányok szerint **(27, 29)**. Kiváltságolásuk a steppei eredetű katonai segédnépek szerepének a felértékelődésével vette kezdetét, de ez a folyamat csak az Erdélybe telepített, s ott végleges lakhelyet nyert székelység esetében vált teljessé.¹⁰ Az önkormányzatot a vármegyeszervezettől független székrendszer testesítette meg, amely egyúttal önálló katonai szervezet is jelentett. A Székelyföld élére a király által kinevezett méltóságviselő, a székely ispán nemcsak a közigazgatás és a bíraskodás, de egyúttal a katonai ügyek legfőbb előjárója is volt. Háború esetén ő vezette hadba a székelyeket, békeidőben pedig lustrát tartott, ügyelt a hadrafoghatóság megfelelő szinten való tartására.¹¹ Az ispánon kívül

- aki a királyi hatalmat képviselte - saját katonai előjárókkal is rendelkezett a székelység. Ezek közül a minden székben megtalálható hadnagy (*maior exercitus*) volt a legjelentősebb. Elsősorban katonai feladatokat látott el (lustrálás, hadba vonuló széki sereg vezetése), de közigazgatási és bíraskodási jogkörrel is rendelkezett.¹² Nem lehet véletlen, hogy a széki tisztviselők közül éppen a hadnagy bukkan fel legkorábban a forrásokban: elsőként Károly Róbert egy 1324. évi oklevelében.¹³ A tisztség elnevezése hosszas ingadozást követően a XV. század közepe után a kapitánynál (*capitaneus*) állapotodott meg.

A végleges megtelepedést követően, a XIV. század során az addigi jogi egység bomladozni kezdett a vagyoni differenciálódás következtében. A székely társadalmon belül egy rendies jellegű fejlődés indult meg (erre utal az 1336 óta feltűnő *trium generum Siculorum*, a „székelyek három neme” kifejezés is), ami ellentétbe került a társadalmi egyenlőség makacsul védelmezett, de egyre inkább fikcióvá váló eszméjével. A vagyoni különbségek növekedése kihatott a katonáskodásra is. A korábban könnyűlovasként harcoló székelyek közül sokan voltak olyanok, akik már csak a gyalogosan tudtak hadba vonulni. 1473-ra e különbségek már odáig jutottak, hogy Mátyás szükségesnek látta megparancsolni a székely ispáni tiszteket is betöltő Mérai Magyar Balázs erdélyi vajdának és helyetteseinek, hogy *„hű székelyeink körében késedelem nélkül általános szemlét tartva külön jegyzékbe foglaljátok saját állapotukban az előkelőktől származó lovasokat, akik állandó megkülönböztetésül lófőknek fognak neveztetni, a gyalogosokat pedig egy másik jegyzékbe, amelyet az előkelők közül senki sem változtathat meg saját megítélése alapján, különben örök gyalázatot von magára” (21)*. Akik elszegényedtek, nehezebben tudták magukat megfelelő fegyverzetten ellátni, ami viszont veszélyeztette a hadrafoghatóságot, illetve a hadsereg hatékonyságát. Ez a tapasztalat szülte aggodalom érezhető az 1463-ra keltezett erdélyi hadiszabályzat rendelkezésén is: *„Nehogy azonban a mozgósítás során vagy háború esetén hiány támadjon, az egyes székek kapitányai kötelesek békeidőben - mégpedig nem nagyon ritkán - a fegyverek és az egyéb felszerelés megvizsgálását elvégezni” (20)*. A társadalmon belüli növekvő ellentétek a XV. századtól kezdődően felkelésekhez vezettek: a székely fegyverek most már nemcsak a külső ellenség, hanem egymás ellen is fordultak. 1499-ben II. Ulászló

megerősítette a székelyek kiváltságait, és részletesen szabályozta hadakozási kötelezettségüket **(23)**. Ez sem vetett véget azonban a feszültségeknek, sőt pár év múltán, 1506-ban a törvénytelennek ítélt ököradó miatt Csaba népe – történetében először – fegyveresen fordult szembe az uralkodóval, s kezdeti sikerek után csak a király által küldött jelentős haderő tudta a lázadást elfojtani.¹⁴ A székelyek felkelése egyértelmű jele volt a középkori, egyre inkább archaikussá, sőt anakronisztikussá váló társadalmi viszonyok feltartóztathatatlan bomlásának, az azokat kifejlesztő és fenntartó történelmi körülmények megváltozásának, egyúttal vészjósló előszele is volt a jó félév század múlva kitörő, mindent elsöprő viharoknak.

A középkori székely társadalomnak és a szabadságjogoknak véget vető megmozdulásra János Zsigmond (1540–1571) alatt, 1562-ben került sor. Az évszázados elégedetlenségen és feszültségeken túl a felkelés közvetlen oka Habsburg Ferdinánd, illetve hívei szervező tevékenységében látható, akik kihasználva a székely szabadság szempontjából sérelmes korábbi intézkedéseket, eredményesen hangolták a nehéz helyzetben levő erdélyi fejedelem ellen az elégedetleneket. Az udvarhelyi székely nemzetgyűlés nem fogadta el János Zsigmond békementő kísérletét (a lázadáshoz egyedül Aranyosszék nem csatlakozott), így kitört a háború. A székely erők két részre váltak: a nagyobbik sereg Holdvilágnál ütött táborot, s vereséget mért az ellene küldött Majlád Gábor fogarasi várnagy vezette hadra, miközben a kisebbik seregrész Marosvásárhely felé haladt. Ez utóbbi ellen János Zsigmond újabb csapatokat küldött, maga pedig erőinek zömével a nagyobbik tábor ellen indult. A kisebbik székely had vereségének a hírére a Holdvilágnál táborozó fősereg vezéreit önként kiadva szétesztette.¹⁵ A megmozdulás leverését követően a segesvári országgyűlés megszüntette a még megmaradt kiváltságok szinte egészét, véget vetve ezáltal a székely középkornak. Az 1562. évi felkelés szomorú záróakordját jelentette a középkori székelység sok dicsőséget termő hadakozásának.

9.

XIV. SZÁZADI KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ

A XIV. századi krónikakompozíció két XII. századi csata történetét elbeszélve, említést tesz a székelyek szerepéről is. (Ezek a forráshelyek jelentik a székelyekre vonatkozó legkorábbi híradásokat.) Az első csata 1116-ban zajlott le II. István magyar király (1116–1131) és Vladiszláv cseh herceg között a magyar–cseh határt képező Orsova (Olšava) folyó mentén. A magyar krónika szerint a két uralkodó először tárgyalni akart egymással, az események azonban egy intrikus ember, Solt ügyködése következtében más fordulatot vettek. Solt ugyanis azt tanácsolta II. Istvánnak, hogy küldjön íjászokat a herceg tábora köré, mivel az a tárgyalás örve alatt el akarja őt fogatni. A király megfogadta a tanácsot, a csehek pedig – akik előtt ugyanevvel a váddal illette Solt a magyar királyt – rátámadtak a magyar seregre, amely vereséget szenvedve menekülni kényszerült. A második ütközetre 1146-ban került sor a Lajta folyó mentén II. Géza magyar király (1141–1162) és Jasomirgott Henrik osztrák örgróf és bajor herceg között. A csata a nehézfégyverzetű németekkel szembekerülő könnyűlovas magyar elővéd vereségével kezdődött, a folytatás azonban a főszereg és a király válogatott egységei kitartásának köszönhetően II. Géza fényes győzelmét hozta.

Kiad.: SRH. I. 435–6., 455–7.

Ford.: Kordé Zoltán

a)

AZ ORSOVA MENTI ÜTKÖZET

(1116. május 13.)

[153.] Látván a csehek, hogy íjászok jönnek, kétkedés nélkül elhitték, hogy igaz, amit hallottak; rátámadtak az íjászokra. Az igen hitvány besenyők és székelyek¹⁶ sebesülés nélkül egészen a király táboráig futottak. A király pedig értesülvén erről, néhány emberrel sebesen Magyarország felé lovagolt, mivel az övéi fégyver nélkül jöttek, akiknek pedig volt fégyverük, azok sem tudták a fégyvert felölni, mert nem tudtak a király tervéről.

b)
A LAJTA MENTI ÜTKÖZET
(1146. szeptember 11.)

[165.] A németek pedig, miként az óriások, mereven ültek magas és kiváló lovaikon, gőgösen és gúnyos sértegetések közepette megtámadták a magyarokat, hogy szidalmaik rémületet keltsenek bennük. A másik oldalon a magyarok is felvonultak a csatához, megszólaltak a kürtök, harsogtak a harci trombiták, az Urat hívták segítségül, a kiáltozók és a harcosok hangja pedig az égig hatolt és elkezdődött a csata. Az igen rossz besenyők és a nagyon hitvány székelyek¹⁷ pedig, akik szokás szerint a magyar csapatok előtt jártak,¹⁸ valamennyien egyszerre megfutamodtak, miként juhok a farkasok elől. És ekkor, mielőtt a magyarok harcolni kezdtek, néhány magyar csapat is megremült a németek dühétől. A hadi ütközet elején a magyarok fölé kerekedtek a németek, akik, csakúgy mint az eretnekek, eleinte mindig heveskednek, végül pedig lecsillapszanak. Ekkor a király úr Belus bánnak¹⁹ nevezett anyai nagybátyja, aki emberei sokaságából is kitűnt dicsőségben, a németek csapataira támadva szemtől-szembe keményen lesújtott rájuk és nagy mézárhlást vitt végbe közöttük. Erre a király válogatott vitézei is megrohanták az ellenséget: súlyossá vált a csata a németek számára, szerencsájük pedig odalett és több mint hétezer harcos pusztult el kardélre hányva, akik pedig életben maradtak, azok elmenekültek.

10.
IV. BÉLA
(1250. június 23.)

IV. Béla 1250. évi oklevele hírt ad egy 1210 körül lezajlott bulgáriai hadjáratról, amelyben székelyek is részt vettek. Ez a forrás jelenti egyúttal az erdélyi székelységekre vonatkozó első közvetlen adatot.

Kiad.: RA. I. 277–281., 926. sz.

Ford.: Kordé Zoltán (KHO. 48.) (részlet)

Amikor Aszen Boril,²⁰ a bolgárok egykori cárja hajdan a megbízható barátság okán segítséget kért kiváló emlékű atyánktól²¹ bodonyi lázadóit ellen, a király Joachim ispánt²² szászok, románok,²³ székelyek

és besenyők társaságában segítségül küldte, megtéve a sereg vezérévé; ő, amikor az Ogoszt folyóhoz²⁴ eljutott, három ellenséges kun vezérrel csatába bocsátkozott, akik közül kettőt abban az ütközetben megöltek, a harmadikat, Karaz nevűt Joachim ispán megkötözve átadta a királynak. Megérkezve Bodony várához, férfiasan küzdve a neki alárendelt sereget a harc dolgában dicséretesen annyira megerősítette, hogy a város két kapuját tűzzel felperzselték, azután ott kemény ütközetbe bocsátkozva, jóllehet a lovat, amelyen ült, levágták alóla, maga pedig életveszélyes csapásokat szenvedve el, alig maradt életben, az Úr megmentette seregét, s bár a bolgárok négy rokonát és más vitézeit ugyanott lekaszabolták, Bodony várát teljhatalommal Aszen Boril kezébe visszaadta.

11.

KÉZAI SIMON

A MAGYAROK CSELEKEDETEI

(II. András 1217. évi keresztes hadjáratáról²⁵)

Kiad.: *SRH. I. 184.*

Ford.: *Kordé Zoltán*

[71.] Ezután pedig a hatalmas és nevezetes András király²⁶ uralkodott. Meglátogatta a Szentföldet is, ahol valamennyi keresztény fejedelem által vezérré emeltetett és a magyarokkal, valamint a székelyekkel megfutamította a babiloni szultán seregét, az asszírok és más nemzetek pedig katonáival együtt sokféle tiszteletadásban részesítették; majd ezt követően a legteljesebb dicsőségben tért vissza Magyarországra.²⁷

12.

IV. BÉLA

(1235)

IV. Béla 1235-re keltezett, Tomaj nembeli Dénes részére kiállított adománylevele tekinthető a székely ispáni tiszt első hiteles említésének.

Kiad.: *CDES. II. 3-5.*

Ford.: *Kordé Zoltán* (részlet)

Amikor pedig fegyveresen Bulgária ellen vonultunk,²⁸ Bodony várának ostoma közben katonák jöttek elő szemből a várból, a már

említett Dénes mások közül elsőként bocsátkozván velük küzdelemben arra kényszerítette őket, hogy a várba visszatérjenek, anélkül, hogy a mieink közül bárki megsebesült volna. Azonkívül, amikor még ugyan ezen a hadjáraton tartózkodtunk, néhány bárónk társaságában kiküldtük őt a bolgárok császára²⁹ testvérének, Sándornak a hadereje ellen, amely leplezett támadások és rejtett lesvetések révén a vidék dűlására és fosztogatására szétküldött embereinkre gyakorta rátámadt, sőt még Szoboszló fia Bogomért,³⁰ a székelyek ispánját és vezérét is fogságba ejtette. [Dénes] bátorságának újabb és újabb jelét adva gondos körültekintésének köszönhetően megtalálta és legyőzte az ellenséget, akik közül sokakat elfogott, másokat ugyanazon a helyen az ütközetben megölt, majd társaival egyetemben dicsőséges győzelemmel tért vissza hozzánk.

13.

MARINO SANUDO SENIOR A SZENTFÖLDI HADJÁRATRÓL

Marino Sanudo (Marinus Sanutus) velencei patrícius (+1337 u.) 1306–1321 között írta különböző címváltozatok alatt fennmaradt munkáját, mely magyar vonatkozású részeket is tartalmaz.

Kiad.: G. II. 1558.

Ford.: Sz. Galántai Erzsébet.

A tatárok 1230-ban leigázva a keleti területeket, észak és nyugat felé vonultak, két részre szakadva. Az egyik sereg Oroszország felől Magyarországot és Lengyelországot támadta meg³¹ a Fekete-tenger partja környékén, átkelve a Riphei hegyeken,³² amelyeket a magyarok Erdőnek³³ hívnak. Ezért IX. Gergely³⁴ keresztes hadat hirdetett ellenük Németország határvidékén; visszavonulásuk után Pannónia népei, akik az említett Erdők közelében laknak, azaz a románok és a székelyek elzárták előlük az utat, hogy ne kelhessenek át többé.

14.
IOHANNES LONGUS DE YPRA
SZENT BERTINUS MONOSTORÁNAK TÖRTÉNETE

A flandriai születésű Iohannes Longus (+1383) Szent Bertinus monostorának volt az apátja. Megírta a monostor 590–1294 közötti időszakának a történetét. A munka magyar vonatkozású részeiben szó esik a tatárjárásról és a székelyek szerepéről is.

Kiad.: G. II. 1332.

Ford.: Sz. Galántai Erzsébet (részlet)

A tatárok fejedelme, név szerint Bacho méltatlankodva azért, mert elzárták előle az utat, megparancsolta embereinek, hogy lovaikon úsztassanak át a folyón,³⁵ maga elsőként lépett a folyóba, és sokan követték; mielőtt azonban elérhették volna a túlsó partot, lovaik a folyó nagysága miatt – amelyen az erős sodrás miatt nem tudtak átkelni – elsüllyedtek, Bacho fejedelem társaival ugyanott elmerült, s ezzel a háborúnak végét vetett; a megmaradt tatárok visszatértek Kunországba. Visszavonulásuk után Pannónia népei, a románok és a székelyek, akik a Riphaei hegyek vagyis Magyarország erdei³⁶ mellett laktak, úgy elzárták a tatárok elől az utat, hogy többé nem kelhettek át arra.

15.
ANNALES OTTAKARIANI

A II. Ottokár cseh király (1253–1278) uralkodásának eseményeit megőrkítő évkönyv tartalmazza azt a levelet, amelyben a cseh uralkodó beszámol IV. Sándor pápának (1254–1261) a IV. Béla magyar királlyal 1260. július 12-én vívott Morva menti ütközetről.

Kiad.: G. I. 165.

Ford.: Sz. Galántai Erzsébet (részlet)

Mivel a jó pásztor örül, ha bárányai megszabadulnak a farkasoktól, és a jótékony apának örömet szerez, hogy fiai szerencsések és egészségesek, ezért úgy véltük, hogy hasznos lesz eme írással atyaságodnak híven elbeszélni ama súlyos háború menetét, amelyet Isten akaratából a magyarok híres királyai, Béla és fia, István ellen, továbbá, Danyiló,

Oroszország királya és fiai ellen s más ruténok és tatárok ellen, akik azok segítségére érkeztek, valamint Lusicia hercegei, a krakkói Boleszló³⁷ és az ifjú Leszko³⁸ ellen, s a kegyetlen kunok, magyarok, különböző szlávok, székelyek és románok, böszörmények és izmaeliták,³⁹ nemkülönb a szakadár görögök, bolgárok, oroszok s az eretnek bosnyákok mérhetetlen tömege ellen viseltünk; szükségesnek véltük továbbá tudomásodra hozni az ég kegye folytán nekünk jutott győzelmet, s a győzelem után köztünk és az említett királyok között létrejött megegyezést.

16.

IV. LÁSZLÓ

(1289. szeptember 18.)

IV. László király (1272–1290) tekintettel az Aranyos folyó vidékén lakó székelyek hősiességeire, nekik adományozza a későbbi Aranyosszék területét. A Maros és Aranyos vidékére még V. István (1270–1272) telepített kézi székelyeket.

Kiad.: *MES. II. 253–254.*

Ford.: *Almási Tibor* (részlet)

Amikor a hitszegésre vetemedett kunok átkos vakmerőségükben zászlót bontottak s a felségsértés bűnétől sem visszariadva Hódnál⁴⁰ tulajdon személyünk ellen felkeltek és harcba bocsátkoztak, akkor e székelyek nem félvén a hadi szerencse forgandóságától, dicséretes vitézséggel szálltak szemünk láttára szembe a mondott kunokkal és csatarendjünkkel, majd a szóban forgó ütközetben sokszorosan kiérdemelték tetszésünket. Ezenkívül, amikor a tatárok istentelen népe ellenségesen és kegyetlenkedve betört országunkba,⁴¹ és királyságunk legnagyobb részét borzalmas pusztítással és zsákmányolással keresztül-kasul feldúlta, s az országlakosok végtelen sokaságát embertelen fogságba elhurcolta, majd pedig e tatárok királyságunk zsákmányolt javaival és értékeivel megrakodva visszavonultak tulajdon hazájuk felé, akkor az említett székelyek honfitársaik kiszabadítása érdekében Torockó vára alatt hősiességgel szembeszegültek e tatárok támadásával és veszett dühével, s dicséretesen küzdvén ellenük, több mint ezer embert szabadítottak ki ebben az ütközetben a tatárok embertelen és nyomorúságos fogságából.

17.
KÜKÜLLEI JÁNOS
LAJOS KIRÁLY KRÓNIKÁJA

A Sáros megyében birtokos köznemesi családból származó Küküllei János (Tótsolymosi Apród János, 1320 k.–1393/1394 k.) a királyi kancelláriában töltött be különböző tisztségeket, majd egyházi pályára lépett. Az 1350-es évek közepétől küküllői főesperes (innen kapta nevének előtagját), később a király speciális káplánja lett, de haláláig egyéb tisztségeket is betöltött. I. (Nagy) Lajos (1342–1382) király életéről szóló művét – melynek szövegét legteljesebb formában a Thuróczy-krónika tartotta fenn – két részletben írta. A 26. fejezetig terjedő első rész, amely az alábbi szemelvényt is tartalmazza, 1364/1365 k. keletkezett, s csak jó két évtizeddel később került sor a krónika befejezésére.

Kiad.: JTCH. I. 166.

Ford.: Petrovics István.

[6.] A tatárok elleni hadjárat

Hasonlóképpen, amikor a tatárok népe a magyar királyságra zúdulva immár többször is az erdélyi rész határvidékeit, valamint a székelyeket pusztította, a király egy tette kész és harcokban megedződött férfiút, Lackfi András erdélyi vajdát⁴² küldte székelyekkel, nemesekkel és hatalmas hadinéppel⁴³ a tatárok ellen. Ezek erőnek erejével benyomultak arra a földre, ahol a tatárok laktak, és legyőzték őket, amikor azok szembeszegültek velük és Athlamos nevű fejedelmük egy hatalmas sereg élén hadba szállt ellenük; magát a fejedelmet lenyakták, a foglyul ejtett tatárok sokaságát pedig számos zászlóval egyetemben elküldték Visegrádra a királyi felségnek. A székelyek pedig ezután gyakran támadtak a tatárokra és gazdag zsákmányt szerezve tértek haza. Azok a tatárok pedig, akik nem pusztultak el, a messzi tengerparti részekre menekültek, ahol a többi tatár élt.⁴⁴

18.
NÉVTELEN MINORITA
LAJOS KIRÁLY TETTEI

A Névtelen Minorita munkájaként ismert 19 fejezetből álló gestatörédék szövegét a Dubnici krónika tartotta fenn Küküllei János Nagy Lajos életrajzába ágyazva. A töredékes történeti mű I. Lajos király uralkodásának 1345–1355 közötti eseményeit meséli el. Felmerült, hogy valójában nem is egy, hanem két különböző író szerezte a gestát (NSZGLK. 105–114.). Keletkezése egyes feltevések szerint 1362/1363 körülre tehető. Az itt olvasható Szent Lászlóval kapcsolatos legenda is bizonyíték a székelység körében a XIV. századtól kimutatható László-kultuszra.

Kiad.: *Florianus 1884.* 151–152.

Ford.: *Petrovics István.*

[8.] Hasonlóképpen az Úr ezerháromszáznegyvenötödik évében, a Lajos király koronázása utáni harmadik esztendőben, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe⁴⁵ táján a székelyek azzal a néhány magyarral, akik akkoriban közöttük éltek, rátámadtak a tatárokra, akiknek megszámlálhatatlan sokaságát a saját lakóhelyükön Isten segítségével kardélre hányták. A tatárok földjén azután élve elfogták azok nagy hatalmú, Athlamosnak⁴⁶ nevezett fejedelmét, aki a hatalomban közvetlen a kán után állt, felesége pedig a kán testvére volt. S bár töméntelen sok pénzt ajánlottak fel a kiváltásáért, később mégis fejét vették, mert a magyarok elővigyázatosságból nem fogadták el az ajánlatot. Számos zászlót, igen sok foglyot, módfelett sok aranyból, ezüsből, értékes tárgyakból, továbbá drágakövekből és drága rukákból álló gazdag zsákmányt hoztak haza. A küzdelem három teljes napon át szakadatlanul tartott közöttük.

[9.] Az a beszéd is járja, hogy azalatt az idő alatt, amíg a keresztények és a tatárok egymással viaskodtak, Szent László király fejét sehol sem találták a váradi egyházban. Kétségtelen: csoda történt. Mert amikor a mondott egyház káptalanjának alkincstárosa a fej keresésére indulva bement a sekrestyébe, a fejet már a megszokott helyén találta, ám az annyira gyöngyözött az izzadtságtól, mintha

eleven lett volna, és valami nehéz munkától vagy nagy hőségtől kimelegedve tért volna vissza ide valahonnan. Ezt a dolgot az említett alkincstáros nemcsak maguknak a kanonokoknak, hanem sok papnak is elmondta. Az elbeszélte csoda megtörténtét bizonyítja az is, hogy a foglyul ejtett tatárok között akadt egy igen öreg ember, aki azt állította: nem maguk a székelyek és a magyarok diadalmaskodtak fölöttük, hanem az a László, akit folyton segítségül hívnak. Az öreg fogoly több társa is elmondta, hogy amikor a székelyek ellenük vonultak, az élükön egy roppant nagy természetű vitéz haladt, aki egy hatalmas lovon ült, a fején aranyból készült koronát viselt, a kezében pedig csatabárdját tartotta, amelynek súlyos csapásaival és suhintásaival irtózatot pusztítást végzett közöttük. Ennek a vitéznek a feje fölött egy csodálatos fényességet árasztó igen gyönyörű női alak is feltűnt az égen, akinek a fején egy hasonlóan díszes és ugyancsak vakítóan ragyogó arany korona volt látható. Ebből is kitűnik, hogy a mondott székelyeket, akik Jézus Krisztus hitéért csatáztak, a saját vitézségükkel és sokaságukkal kérkedő pogányokkal szemben maga a Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg. Ezek a székelyek azután egyedül⁴⁷ még máskor is, miként az Úr ezerháromszáznegyvenhatodik évében, igen nagy csapattal rátörtek a tatárok országára, ahol harcba bocsátkoztak velük, s mivel az égiek kegyéből nekik jutott a győzelem, megszámlálhatatlanul sok tatárt kardélre hánytak. A tatárok földjén ekkor igen sok roppant értékes fegyvert, valamint gazdag, barmokból, drágakövekből és gyöngyökből álló zsákmányt szereztek. Hazatérve pedig buzgón dicsőítették Istent, aki győzelemre segítette őket.

19.
ZSIGMOND TERVEZETE AZ ORSZÁG VÉDELME
(1432/1433 k.)

Zsigmond király (1387–1433) az erősödő török veszély, valamint a huszita háborúk hatására felkelési szabályzatot adott ki a honvédelem kérdéseinek a rendezése céljából. A tervezet, amely mintegy előképe az 1435. évi dekrétumnak, első ízben fogalmazza meg a székelyek hadi kötelezettségét.

Kiad.: DRH. I. 420.

Ford.: Kordé Zoltán (részlet)

Az erdélyi részek felé. (...) A székelyek ispánja két bandériummal [száll hadba] (...) Az erdélyi részek szászai, székelyei, nemes románjai erejük szerint [szállnak hadba].

20.

A HÁROM ERDÉLYI NEMZET HADISZABÁLYZATA

(1463. április 23.)

A három erdélyi nemzet (azaz a nemesség, a székelyek és a szászok) által elfogadott és Mátyás által megerősített hadiszabályzat XV. századnak mondott eredeti példányról készült másolat formájában került első közlője, Kovachich Márton György kezébe 1798-ban. Az utóbbi évtizedekben a kutatás – elsősorban terminológiai okokra hivatkozva – kétségét fejezte ki az okmány XV. századi voltát illetően, s a XVI. századra helyezte keletkezését, nem zárva ki ugyanakkor annak a lehetőségét, hogy valóban létezett egy Mátyás-kori szabályzat, amely alapul szolgált a későbbi irat elkészítéséhez (Mályusz 1988. 97. 217. sz. jegyzet, Borosy 1971. 54–56. 126. sz. jegyzet). Más adatokkal való összevetés alapján nincs komoly okunk arra, hogy a székelység hadkötelezettségét megfogalmazó rész hitelességében – legalábbis a lényegét illetően – kételkedjünk; a hadiszabályzat ezen részét az 1463 körüli időszakra nézve is érvényesnek tarthatjuk.

Kiad.: SzO. I. 198.

Ford.: Kordé Zoltán (részlet)

X. A székelyek, régi szokásuknak megfelelően haderejük kétharmad részét kötelesek általános felkelés esetén elküldeni a harmadik részt minden eshetőségre készen otthon hagyva. A hadfelkelésre való összehívásuk vagy vérbe mártott karddal⁴⁸ vagy székely ispánjuk vagy – amennyiben személye az ispánéval megegyezik – a vajda úr levelével történjen. Amikor azonban a szükség váratlan fölkelést kíván, valamennyi szék kapitánya dobokkal és száldobokkal⁴⁹ és a Tűzhalomnak nevezett meghatározandó helyeken levő farakások meggyújtása révén ejtse meg az összehívást, aki pedig erre nem jön el, a fejét veszítse.

XI. Nehogy azonban a mozgósítás során vagy háború esetén hiány támadjon, az egyes székek kapitányai kötelesek békeidőben – mégpedig nem nagyon ritkán – a fegyverek és az egyéb felszerelés megvizsgálását elvégezni, amit ha elhanyagolnának vagy a [...] parancsnak nem engedelmeskednének, ki-ki megbűnhődjék [...]

21.

I. MÁTYÁS

(1473. december 9.)

A zemplén megyei Modra várát ostromló Mátyás a táborában tartózkodó székely lovasok és gyalogosok panaszára megtilt mindenfajta adóbehajtást, egyúttal elrendeli, hogy általános szemlét tartva írják össze a lófőknek nevezendő előkelő lovasokat és a gyalogos székelyeket.

Kiad.: SzO. I. 220–221. CLXXIX. sz.

Ford.: Sebők Ferenc

Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya, hívünknek, a nagyságos Mérai Magyar Balázsnak, erdélyi vajdánknak és a székelyek ispánjának, valamint helyetteseinek üdvözetünket és kegyünket! Udvarhely- és Marosszékből való és jelenlegi táborunkban lévő hűséges székely lovasaink és gyalogosaink panaszkodva előadták nekünk, hogy a saját nemzetségük lófői közül többen őket pénzek behajtásával törekednek terhelni, és azonfelül az ő három nemzetségük⁵⁰ rendje felforgattatik. Mivel pedig királyi gondoskodásunk kiváltképpen alapja kell legyen, hogy valamennyi és minden egyes királyi méltóságunk ügyét előmozdító hívünk méltó jutalmat kapjon, ezért megfontolván híveink és valamennyi székely hűségét és mindig meglévő bátor harckészségét, hűségteknek a jelen oklevél révén a leghatározottabban megparancsoljuk, hogy a jelen oklevél elolvasása után késedelem nélkül orvoslást nyújtsatok, és pedig először is: mivel ugyanezen hűséges székelyeink semmiféle pénz fizetésére sem nekünk, sem a mi embereinknek örök időktől fogva nem voltak kötelezve, csak a mi és Magyarország felséges királyai házasságkötéseinek és gyermekáldásainak alkalmával tartott multságokra tett önkéntes és készséges felajánlásokra, valamint jövedelmük szerint a hozzájuk, vagy az általuk küldött követségeknek lovasság adására, miként ez a részükre

kiállított kiváltságlevelünkől részletesebben is megtudható, ezért mindenféle behajtást nyilvánosan tiltsatok be a legszigorúbb büntetést helyezve kilátásba, úgy, hogy ha mégis valamikor lennének olyanok, akik másként cselekednének, azokat ezen ok miatt a székelyek szokása szerint minden vagyonukból ki kell forgatni. Másodszor pedig hű székelyeink körében késedelem nélkül általános szemlét tartva külön jegyzékbe foglaljátok saját állapotukban az előkelőktől származó lovasokat, akik állandó megkülönböztetésül lófőknek⁵¹ fognak nevezetni, a gyalogosokat pedig egy másik jegyzékbe, amelyet az előkelők közül senki sem változtathat meg saját megítélése szerint, különben örök gyalázatot von magára. És nem emelkedhet magasabb fokra senki, sem ezek közül, hacsak nem a mindenkori erdélyi vajdánk és székely ispánunk tudtával, sem azok közül, hacsak nem rendelkezik három nyílosztásnyi földdel⁵² és vagyonnal, szintúgy a mondott vajdáink tudtával. E téren másként ne cselekedjete, az elkészített jegyzékeket pedig hozzánk küldjétek el. A jelen oklevelet elolvasása után adjátok vissza felmutatójának. Kelt a Modra várának ostromára kitűzött táborunkban, a Boldogságos Szűz Mária fogantatásának ünnepe utáni legközelebbi csütörtökön, az Úr 1473., magyarországi uralkodásunknak tizenhatodik, csehországinak pedig ötödik évében.

22.

BÁTHORI ISTVÁN
(1484. november 23.)

Báthori István erdélyi vajda és székely ispán Székelyvásárhely mezőváros lakóit szokásuknak és törvényüknek megfelelően az Erdély határain túlra történő hadba vonulás alól felmenti.

Kiad.: SzO. I. 251–252. CXCV. sz.

Ford.: Sebők Ferenc

Báthori István erdélyi vajda és székely ispán, valamint a felséges Mátyás úr, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, stb. királyának országbírója, a vitézlő és jeles férfiaknak, görgényi várunk⁵³ várnagyainak, officialisaiknak, helyetteseiknek, valamint Marosszék kapitányainak, bíráinak és előkelőinek, és ezen erdélyi részek minden jelenlegi és jövőbeni hadtoborzójának, akik

a jelen oklevelet megtekintik, üdvözetünket és kegyünket! A székely székek valamennyi székely előkelője nevében elénk terjesztetett, hogy a Marosszékből levő Székelyvásárhely mezőváros népeinek és lakosainak régi szokása és törvénye, hogy azon mezőváros és lakói Erdélyország határain kívül sohasem voltak hadba vonulásra és hadakozásra kötelezve és kényszerítve, hanem a hadakozáshoz és a hadrakelés terheinek vállalásához csak ezen országban való hadba vonulás esetén voltak hozzászokva, személyesen könyörögtek tehát ugyanezen székek előkelői hozzánk, hogy mi Vásárhely mezőváros említett népeit és székelyeit a már előbb mondott szokásukban és szabadságukban megtartani és megőrizni méltóztassunk. És mivel az előterjesztők kérése számunkra jogosnak és méltányosnak látszott, részint tehát ezért, részint pedig a királyi felség hasznára és előnyére, hogy tudniillik az ő Vásárhely mezővárosa minél inkább megerősödhessen és benépesülhessen, ugyanezen Vásárhely mezővárost ezen ország határain kívül bármilyen módon és bármely ellenség ellen történő hadba vonulástól és hadi terhektől a mi időnkben és ameddig a király akaratának tetszik, felmentendőnek és mentesítendőnek határoztuk, sőt felmentjük és mentesítjük a jelen oklevél ereje által. Ezért nektek együttesen és külön-külön is megparancsoljuk és a király nevében határozottan elrendeljük, hogy a jövőben a mondott Vásárhely mezőváros említett népeit és lakóit semmiféle hadbavonulásra, vagy hadi terhek vállalására ezen ország határain kívül, bármiképpen és bármilyen ellenség ellen folyják is a háború, ne kényszerítsétek és ne szorítsátok, és őket ilyenfajta hadseregbe való be nem vonulás miatt személyükben, javaikban és vagyonukban semmiféleképpen ne zaklassátok, ne zavarjátok és nekik kárt okozni semmilyen módon ne merészeljete, azonban a városlakók, amint azt bevett szokásuk is megköveteli, szükség esetén kötelesek hadra kelni ezen ország határain belül. Másképpen cselekedni ne merészeljete, a jelen oklevelet elolvasása után adjátok vissza felmutatójának. Kelt Medgyes mezővárosában, Szent Erzsébet ünnepe utáni legközelebbi kedden, az Úr 1484. évében.

23.

II. ULÁSZLÓ (1499. július 13.)

II. Ulászló király (1490–1526) a székelyek kérésére összeírta és megerősítette régi jogait és kötelezettségeit. A kiváltságlevél minden korábbinál részletesebben foglalkozik a székelyek hadkötelezettségével, hadba szállásuk módozatával.

Kiad.: SzO. III. 138–141. 511. sz.

Ford.: Tóth Ildikó (részlet)

Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya, Szilézia és Luxemburg hercege, Morvaország és Lausitz örgrófja stb. Krisztus minden jelenlegi és jövőbeli hívének, a jelen oklevelet megismerőknek, üdvöt mindeneki Megváltójában! Nagyszerű, emlékeztetre méltó és dicsőséges a királyokra nézve is, hogy mérlegelve alattvalóik hűséges szolgálatait, nem csupán városokkal, várakkal, mezővárosokkal vagy egyéb javakkal és birtokokkal ajándékozzák meg őket, hanem jelentős szabadságokkal, a kegyek és mentességek előjogaival is díszítsék és ékesítsék, az általuk vagy elődeik által engedélyezett szabadságokban kegyesen ápolják és megőrzik őket, és azokat oklevelekkel és más örökérvényű oltalmakkal megerősítsék, megóvják és fenntartsák. Ez pedig avégett történik, hogy miként a királyok odaadása és jóakarata alattvalóik iránt állandóan fennáll, úgy alávetettjeik lelke is az irántuk való engedelmességük kimutatására erősebben buzog, és a készségesebbek megjutalmaztatnak.

Ezért mindenki tudomására kívánjuk hozni jelen oklevél soraival, hogy nemes híveink, országunk erdélyi részeinek lakói, a székelyek három nemének egyeteme részéről és személyükben bemutatottak és előadtak nekünk bizonyos cikkelyeket, amelyekben ugyanazon székelyeink alatt írt tartalmú szabadságai és régi szokásai találhatók, melyeket korábban, elődeink, Magyarország királyainak idejében is használtak és élveztek, és alázatosan kérték Felségünket, hogy ezeket a cikkelyeket oklevél és privilégium formájában kiállítani és azokat minden jelenlegi és jövőbeli székelyünk számára örök érvényűen megerősíteni méltóztassunk. E cikkelyek sora pedig a következő:

Elsőként, hogy amikor a királyi felség személyesen kelet felé, vagyis Moldva ellen hadat indít, akkor minden székely egyenként, tudniillik a lovasok és a gyalogosok kötelesek katonaként a királyi Felség teljes hadserege előtt vonulni, és Ófelsége országának határain kívül 15 napig saját költségükön várni az összecsapást, majd visszatéréskor követni a királyi sereget.⁵⁴

Továbbá, mikor Ófelsége ugyanezen keleti részek felé helyettesét küldi hadakozni, akkor a székelyeknek pontosan a fele köteles a fentebbi módon útrakelni.

Továbbá, mikor Ófelsége dél felé, vagyis a havasalföldi részek ellen személyesen indul hadba, akkor a székelyek közösségének, tudniillik lovasoknak és gyalogosoknak pontosan a fele hasonlóan 15 napig köteles Ófelsége országának határain kívül várni az összecsapást, odamenet Ófelsége serege előtt haladva, visszajövet pedig követve. Amikor pedig a havasalföldi részek felé a Királyi Felség helyettese visel hadat, akkor a székelyeknek pontosan ötödrésze tartozik szolgálni és harcolni.

Továbbá, mikor a Királyi Felség személyesen indul nyugat felé hadba, akkor a székelyek minden tizedik telkes székely után tartoznak a Királyi Felség szolgálatára zsoldosokat állítani. Ha pedig Ófelsége helyettese visel hadat ugyanezen részek ellen, vagy Ófelsége az északi részek felé személyesen kel hadra, akkor a székelyek huszadrészről kötelesek egy-egy zsoldost kiállítani, és a hadsereg ilyen kirendelésekor minden székelyből kötelesek adni egy kapitányt az előkelőbbek közül.

A hadrakelésnek fentebbi módja azonban nem értelmezhető úgy, hogy csak a sürgős szükségnek, és az országot és erdélyi részeit fenyegető veszélynek kell ellenállni, hanem az említett székelyek a mindenkori állapot és a dolgok diktálta szükség szerint addig tartozzanak harcolni és katonát állítani – és közben előbb írt szokásaikkal ne élhessenek –, ameddig az ország helyzetének lecsendesítésével és lecsillapításával, valamint az ellenség elűzésével az ország állapota békésre és nyugodtra nem fordul, mert, amint látható, naponta sokféle veszély támad és keletkezik. Azon veszélyek miatt pedig, melyek ezután ütnek fel fejüket, új tervre és tanácsra van szükség, ezért nem akarjuk, hogy mostani jóváhagyásunk a mindenkori szükséggel valaha is ellentétbe kerüljön. Az előbbieken túl a székelyek fentebbi közössége minden, az erdélyi hazát bármely részről fenyegető háborúban köteles

a királyi felség, a vajda vagy a mindenkori ispán megkeresésére és parancsára felkelni olyan alkalmas hadi fegyverekkel, amilyenekkel csak képes, amint ezt eddig is tették, sőt kötelesek a haza védelmére állandóan őrködni, ami miatt e székelyek minden adótól vagy bármiféle szolgáltatástól mentesek, miként a Magyarország dicső királyai által nemességgel kiváltságolt igazi nemesek.⁵⁵

Továbbá, hogy amikor a hadakozó székelyeknek valamely kirendelése és számbavétele történik, ezt a székelyek ispánja a székely előkelőkkel együtt tartozik megtenni, egyszersmind ők kötelesek toborozni az ilyen katonaságot úgy, hogy az ispán intézkedjék és határozza meg, hogy hány személyt hagyhat szolgálataik érdemeiért és a helyzet szükségére szerint az egyes kapitányok és székely előkelők házaiban. Nem azért, mintha a királyi felség köteles lenne ezt megtenni, hanem hogy annál készségesebbek legyenek a királyi szolgálatra, és úgy tűnjék, hogy ezt a kegyet ezáltal megérdemlik. Miután pedig a harcosokat a királyi felség tisztjeinek kezére bízták, ezek ha elszöknének vagy a királyi felség seregét más módon megzavarnák, az ilyenek feje és ingó vagyona a királyi felségre és tisztjeire szálljon. Akik pedig az efféle harcosok közül makacsul otthon maradnának, vagy a hadseregbe való belépéstől vonakodnának, ezeket ispánjuk az előbbi előkelőkkel együtt büntetheti és bírságozhatja.

Továbbá az ilyen számbavételek és hadjáratok tekintetében bármiféle hadakozás alól mentesek és felmentettek a székely előkelők és zsellérek vagy földönlakóik,⁵⁶ akik ezeknek az előkelőknek a földjén élnek; azok is, akik a szegénység miatt túlságosan meggyöngültek, azaz ingó javakat 3 forint értékben nem bírnak, továbbá a városok vagy mezővárosok, a székely székek székhelyei. Ha azonban az ellenség az erdélyi részekbe hatol, és ott károkat okoz, ebben az esetben ők is kötelesek hadakozni a székelyek ispánjának határozata szerint.

24.

SZANISZLÓFI BÁTHORI ISTVÁN

(1521. június 17.)

Szaniszlófi Báthori István erdélyi alvajda és székely ispán Székelyvásárhely mezőváros lakosait kiváltságaiknak megfelelően (ld. a 22. sz. szemelvényt) a soronlévő hadrakelés alól felmenti.

Kiad.: *SzO. II. 9. CCL. sz.*
Ford.: *Sebők Ferenc*

Szaniszlófi Báthori István erdélyi alvajda és a székely alispánja a hét székely szék vitézlő kapitányainak, bíráinak, lófőinek és egyéb előkelőinek, a jelen hadrakelés⁵⁷ bármilyen származású más irányítójának, és más bármilyen rendű és rangú személyeknek, akik a jelen oklevelet megtekintik, tisztelet és üdvözet! Mivel mi bizonyos ésszerű okok miatt Székelyvásárhely mezőváros lakóit és lakosait a jelen hadrakelés alól további intézkedésünkig felmentettük annak fenntartásával, hogy magukat továbbra is készenlétben tartani kötelesek, ezért kérünk benneteket és a legkegyelmesebb János vajda és ispán úr⁵⁸ nevében a leghatározottabban megparancsoljuk, hogy a jelen oklevél kézhezvétele után a mondott Székelyvásárhely lakóit és lakosait az említett, őket mentesítő oklevelünk tartalmával ellentétes módon további intézkedésünkig a mondott hadjáratra ösztökélni és kényszeríteni, továbbá őket személyükben és javaikban háborgatni, illetve károsítani sehol és semmi módon ne merészeljétek. Semmiképpen ne próbáljatok másként cselekedni, a jelen oklevelet elolvasása után adjátok vissza felmutatójának. Kelt Szentágotán, Szent Vitus és Modestus mártírok ünnepe utáni hétfőn, az Úr 1521. évében.

26.
SZAMOSFALVI MIKOLA LÁSZLÓ
(1537. június 4.)

Mikola László erdélyi alvajda és székely ispán felszólítja a csíki és gyergyói székelységet, hogy a székelyvásárhelyi általános gyűlés katonai rendelkezéseit betartsa és ennek megfelelően cselekedjék.

Kiad.: *SzO. VIII. 278–280. 158. sz.*
Ford.: *Tóth Ildikó*

Szamosfalvi Mikola László, erdélyi alvajda és székely alispán stb. Csík- és Gyergyószék székelyei három neme kiváló és jeles egyetemének, üdvözet tisztelettel! Emlékeztetünk titeket, hogy Keresztelő Szent János ünnepe táján⁵⁹ – melynek fordulója még nem érkezett el – az erdélyi részek három nemzete országlakosainak egyeteme a tekintetes és nagyságos Majlád István úr, ispán és vajda, legkegyelme-

sebb urunk által Székelyvásárhelyen részükre tartott általános gyűlésen, határozatot hoztak, hogy amikor ebben az országban szükséges lesz a fejenkénti felkelés, minden hús közrendű ember egy szekeret köteles szükséges élelmiszerekkel és a kellő fegyverekkel kiállítani, és senki se merészeljen a másokra várni vagy, hanem ha a behívólevél megérkezik, mindenki köteles és tartozik az ugyanott meghatározott büntetés, tudniillik fej- és jószágvesztés terhe mellett tüstént minden késedelem nélkül felkelni, és bárhová hívják, minden kibúvót félretéve elmenni. Most éppen olyan hírek érkeztek hozzánk, melyek miatt szükségesnek látszik, hogy mindnyájukat emlékeztessünk erre, és hagyjuk, hogy a fentebb leírt módon minden ember legyen készen. Megkeresünk tehát titeket és nektek és közületek bárkinek előbbi legkegyelmesebb urunk személyében jelen sorok által, az előbb mondott büntetés terhe alatt erősen hagyjuk, hogy megismerve jelen levelünket közületek mindenki részint lovasokkal, részint gyalogosokkal – ha tízen is lennétek egy házban – mindegyikötöknek, úgy a lovasoknak, mind a gyalogosoknak, ha tízen is volnának egy házban, az akkor meghatározott hadi fegyverzettel minden órában készen legyetek és rendelkezésre álljatok az előbb mondott szekerekkel és élelmiszerekkel együtt, hogy amikor második oklevelünkkel vagy egyéb hadijelünkkel felszólítva lesztek, amint majd és midőn akár bizonyos részek vagy mindenki szólítva lesz minden felszerelésével együtt, senki a másokra ne várjon vagy tekintsen, hanem felkeljete és jöjjetek, felkelni és jönni tartoztok és kötelezve legyetek. Ugyanis ellenkező esetben mindenki biztos legyen, hogy észre fog vétetni, ha valaki lagymatag, hanyag vagy ellenkezik, mindenekben és ténylegesen az előbbi büntetés fogja sújtani. Ez a részgyűlést, melyet az ország, és legkegyelmesebb urunk parancsából a három nemzet egyeteme előkelőjei részére Torda mezővárosba Vitus és Modestus mártírok most eljövő előünnepére kihirdettünk, ne akadályozza és mellőzze, mivel ott is Isten segítségével gondot fordítunk majd arra, amit többek között a továbbiakban cselekedni kell az ország és a haza megvédésére, legalább hogy mindenki kész és hadrafogható legyen. Másképp senki se merészeljen cselekedni az előbbi büntetés terhe mellett. Kelt előbbi szamosfalvi házunkban, a legszentebb Oltáriszentség ünnep utáni legközelebbi hétfőn, az Úr 1537. évében.

26.
A HÁROM ERDÉLYI NEMZET MAROSVÁSÁRHELYI
ORSZÁGGYŰLÉSÉNEK CIKKELYEI
(1545. november 1.)

A három erdélyi nemzet által Marosvásárhelyen tartott gyűlés az ország három részre szakadása után felvetődött aktuális kérdésekre próbált választ találni a korábbi tordai országgyűlésen lefektetett alapelvek részletes kidolgozása révén. A rendelkezések az adózás tekintetében szentesítették azt a korábbi gyakorlatot, amely a kényszerűségtől hajtva figyelmen kívül hagyta a három nemzet – így a székelyek – adózási kiváltságait. Foglalkozott az országgyűlés a közbüntettekkel is. A határozatok közül közül e helyütt a székelyek hadakozására vonatkozó rendelkezéseket közöljük. Az irat ugyan csak a napi dátumot tartalmazza az év közzélése nélkül, más források alapján azonban 1545-re tehető az időpont.

Kiad.: SzO. V. 60. 933. sz.
Ford.: *Sebők Ferenc* (részlet)

A székely urak körében a lakosoknak a következő fegyverzettel kell rendelkezniük: az ötven forintnyi vagyonnal bíró lófőknek legyen lovuk, sisakjuk, páncéljuk és dárdájuk. Akiknek pedig tizenkét forintra rúgó vagyonuk van, azoknak legyen lovuk, pajzsuk és dárdájuk. A többi lófő, akár van vagyona, akár nincs, egy lovat köteles tartani.

Továbbá, hogy ezen fegyverekkel bűjt idejére mindenki rendelkezzen, különben büntetésben lesz részük.

27.
ERDÉLYORSZÁG HÁROM RENDJÉNEK
RÉSZGYŰLÉSI HATÁROZATAI
(1554. június 10.)

1554 júniusában I. Ferdinánd levelének hatására, amelyet az erdélyi rendekhez írt, a három nemzet Medgyesen országgyűlést tartott, amelyen egyebek között a székelyek hadviselési kötelezettségét is igyekeztek megfelelő módon rendezni.

Kiad.: EOE. I. 524-528.
Ford.: *Tóth Ildikó* (részletek)

Továbbá, amint az országlakos urak az előbb írt vásárhelyi gyűléseken,⁶⁰ a rendek megvédéséről elhatározták, hogy a nemes urak tizenhat porta után egy jó hadi szerszámokkal felszerelt lovast, a székely urak azoknak negyedét, a szász urak pedig kétezer gyalogost kötelesek fenntartani. Ezt a végzést most is lejegyezték. (...)

Továbbá, hogy az országlakos urak is, úgy a nemesek mint a székelyek, fejenként jobbágyaikkal együtt kötelesek fegyverekkel jól felszerelkezni, hogy ha a szükség megköveteli, tüstént fel tudjanak kelni. (...)

Továbbá, amint az előbb már említve volt, a székely urak, előkelők, lófők és szabad székelyek, úgy mint a nemes urak, midőn a szükség parancsolja, fejenként kötelesek lesznek felkelni, ekkor a székely előkelők közül bárki helyzetének fenntartására, családjának és házának őrzésére két vagy három székelyt hátrahagyhat. Ugyanígy a székely falvak is falvaik és azok minden tartozékának és haszonvételének őrzésére a falvak nagysága alapján a nagyobb falvak három vagy négy, a kisebbek pedig két székelyt hagyhatnak hátra kapitányaik tudtával és beleegyezésével.

Továbbá a székelyek ugyanezen földjén lévő váraikban azoknak megóvására és őrzésére, amint a helyzet követeli tizenhat vagy húsz személyt hagyhatnak.

A többiek pedig összesen és egyenként, előkelők, lófők és szabad székelyek lakosaikkal együtt ezen ország régi törvénye és szokásai és adott helyzetük szerint egy jó és alkalmas lóval, sőt minden lovas hadi szerszámmal, a többiek pedig gyalogossal annyira jól felszereltek legyenek, hogy mikor szükséges lesz felkelni, fejvesztés terhe mellett semmi mulasztást ne lehessen észlelni.

Továbbá, hogy a székely kapitányok a vajda urak oklevelében számukra kitűzött időre és helyre elkülönített állomáshelyeikre minden alkalommal kötelesek kimenni és összegyűlni, felkelésre ösztönözni a kapitánysághoz tartozó székelyeket, és mikor a parancs érkezik, siessenek menni. Abban az esetben, ha valaki a székelyek közül felkelni nem akarna, akkor minden késedelem nélkül az előbbi vajda uraknak jelezzék, a vajda urak pedig az ilyeneket méltó büntetéssel sújtsák, mindazonáltal mégis maguk a kapitányok ezen alkalommal semmit ne időzzenek. Ha pedig ugyanezek a kapitányok, vagy közülük az

egyik felkelni és a számukra kitűzött időben és állomáshelyen vagy a felkelők előtt megjelenni nem akarna, és ezt a vajda urak tudomására rögtön nem hoznák, akkor az ilyen kapitány ugyanazon büntetésnek köteles magát alávetni, melyet más ellenszegülők érdemelnek.

Jegyzetek:

1. SRH. I. 456.
2. Kordé 1991a.
3. A székelyek határőri szerepéről: Kristó 1996b. 62. skk.
4. Nagy Lajos 1375. évi „török” háborújáról: Kumorovitz 1983.
5. Dl. 42 599. A hadjáratról több más forrás is részletesen beszámol, így például Zsigmondnak a Kanizsai testvérek érdemeit hosszasan méltató oklevele (Dl.8202., magyar ford.: KHO. 231-232.).
6. ETHK. I. 352., Rugonfalvi 1939. 191-192.
7. Demény 1991. 77., 84.; 106-107.
8. Demény 1987. 22., 150-152.
9. Szádeczky 1927. 89., 93.; Endes 1938. 25., 27.; Rugonfalvi 1939. 194., 201.
10. Kordé 1993. 32-33.
11. Kordé Zoltán in: KMTL. 625.
12. Connert 1901. 33-34.,
13. SzO. I. 42.
14. Szádeczky 1927. 102., Rugonfalvi 1939. 211-213.
15. Az 1562. évi székely felkelésre: Szádeczky 1927. 115-117., Rugonfalvi 1939. 245-248., THK. I. 501.
16. *Bisseni atque Syculi vilissimi*. A pejoratív jelzőt egyes nézetek szerint azért alkalmazta a krónikáíró, mert nem ismerte, illetve félreértette a látszat megfutamodás steppei taktikájának az alkalmazását, más felfogás szerint viszont a könnyűlovas fegyverzetnek szólt a lenézést kifejező fogalmazás, megint más feltevés pedig a besenyők és székelyek csatlakozott segédnépi eredetével hozza összefüggésbe a nem éppen hízelgő kifejezést (Kordé 1991a. 22.). A krónika lényegében az előőrsre hárítja a vereség ódiáját, amivel azonban torzítást követ el. Világosan bizonyítja ezt az eseményekkel kortárs cseh szerző, Cosmas Pragensis elbeszélése: a cseh szerző *“hospites legiones”*-nek, azaz vendégtelepesekből álló csapatoknak mondja a székely-besenyő elővédet, amely derekasan harcolt a cseh herceggel, megfutamítva őt és embereit. Ezalatt azonban a csehek más egységei megtámadták II. István táborát, ahol a gyanútlan magyarok nem voltak képesek védekezni, s a király is csak nehezen tudott elmenekülni az öldöklésből (uo. 18-21.). Az elővéd részét alkotó székelyek szereplése tehát egyáltalán nem szolgáltatót okot a magyar krónika lekicsinyítő megnyilatkozására.
17. *Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi*. A pejoratív jelzőkre vonatkozóan ld. a fenti jegyzetet. A magyar krónika megint csak alaptalanul illeti a besenyőket és a székelyeket a dehonesztáló szavakkal, mivel a kortárs német krónikás leírásából kiderül, hogy a könnyű fegyverzetű magyar elővéd a német főerőkkel került szembe,

- s a heves küzdelemben ispánjaival együtt jórészt megsemmisült (G. 1768., Kordé 1991a. 21-22.).
18. A krónikás megjegyzése egyértelmű utalás arra, hogy a székelyek - a besenyőkhöz hasonlóan - a magyar haderő könnyűlovas előőrsét, illetve hátvédjét alkották, ami elsősorban a csatlakozott katonai segédnépek feladata volt (Kordé 1999. 235-6.).
 19. *Bele ban*. Belus I. Uroš szerb fejedelem fia, egyúttal testvére Ilona királynénak, II. (Vak) Béla király (1131-1141) feleségének. Kiváló hadvezér és államférfi, betöltötte a báni, majd a nádorispáni méltóságot is (Pauler I. 250., Makk Ferenc in: KMTL. 97.)
 20. Boril 1207-1218 között ült a trónon.
 21. II. András (1205-1235) királytól.
 22. Türje nembeli Joachim, szebeni ispán.
 23. *Olcis*. Ld az 57. sz. jegyzetet.
 24. Ogoszta, az Al-Duna mellékfolyója.
 25. Kézaira és művére vonatkozóan ld. a 3. sz. szemelvény bevezetőjét.
 26. II András (1205-1235).
 27. II. Anrás 1217)18 folyamán vett részt az V. keresztes hadjáratban (Riley-Smith 1990. 169)72). Kézai elbeszéléssel ellentétben nem ért el komoly katonai sikereket, sőt egy kb. 500 főnyi magyar egységet a mohamedánok törbe csalva megsemmisítettek (Pauler 1899. II. 57)68.; Kristó 1986. 104.). Bár az eseményről bővebben beszámoló XIV. századi krónikakompozíció nem említi külön a székely csapatokat (SRH. I. 465-466.), Kézai utalása a hadjáratban való részvételükre teljes mértékben hitelesnek tekinthető.
 28. A hadjáratra Béla ifjabb király vezetésével 1228-ban került sor.
 29. II. Iván Aszen cár (1218-1241).
 30. Ludány nembeli Szoboszló fia Bogomér tekinthető a székely ispáni méltóság első viselőjének. A tisztség felállítására talán 1226 körül került sor (Kordé 2000.). A székely ispán szereplése a vidéket dúló haderőben arra utal, hogy a könnyűlovas, gyorsan mozgó katonai segédnépek feladatához hozzátartozott a lehetséges ellenállás megtörése és a zsákmányszerzés is.
 31. A tatárjárás 1241 márciusában kezdődött Magyarországon.
 32. A Kárpátokon.
 33. *Sylvas vocant*. A kifejezés Erdélyre vonatkozik.
 34. IX. Gergely pápa (1227-1241).
 35. A Dunán.
 36. Ld. a 135. sz. jegyzetet.
 37. V. (Szemérmes) Boleslaw krakkói (ma: Kraków, Lengyel.) fejedelem (1243-1279)
 38. Fekete Leszek Ięczycai herceg.
 39. Mind a két elnevezés a magyarországi mohamedánokra vonatkozik. Az *izmaelita* elnevezés a muzulmánok gyűjtőneve volt, míg a XIII. századtól adathozható *bőszörmény* a volgai bolgár birodalomból több csoportban bevándorolt török nyelvű népességre vonatkozhatott (Márton Alfréd in: KMTL. 298.).
 40. A lázadó kunok elleni ütközetre a Hód-tó mellett, Hód falu közelében, a mai Hódmezővásárhely területén került sor, a legvalószínűbb feltételezés szerint 1282-ben (Zsoldos 1997. 73-79.).
 41. Az ún. második tatárjárás, 1285-ben.

42. A hadjáratra 1345-ben került sor. Küküllei közlésével ellentétben Lackfi András ekkor még székely ispán volt, erdélyi vajdaként csak 1356-tól említik a források (Engel 1996. 12., 192.)
43. *Siculis nobilibus et valida gente*. A szövegrészlet helyes értelmezéséről: JTCH. II. 108.
44. A Krím-félszigeti tatárookra utal a krónika.
45. Február 2.
46. *Othlamus*. Ld. a 17. sz. szemelvényt.
47. Ti. a magyarok részvétele nélkül.
48. A véres kard körbehordozásának szokására Antonio Bonfini is utal Hunyadi Jánosnak az Erdélybe betörő törökök ellen vívott 1442. évi győztes csatájának az elbeszélése során: *„a tartomány vidékein hallatlan gyorsasággal véres kardot röptet körül, faluból, városból katonát szed, a székelyeket fegyverbe szólítja”* (BMTT. 598.).
49. *Zaldobonibus*. Valószínűleg az erdélyi románság körében is használt, felfüggesztett fatáblaszálakból álló eszköz volt (Szádeczky 1927. 72. 7. sz. jegyzet). Az elnevezés hely- és földrajzi nevekben is fennmaradt, így például az erdélyi káptalan 1349. évi oklevelében *Zaldubuspatakfw* (Szárdobospatakfő) és *Zaldubuspotak* (Szárdobospatak) formában, Sepsiszek határánál (SzO. I. 55.).
50. *Eorum trium generum*. A „székelyek három neme” kifejezés 1339 óta fordul elő a forrásokban. Azokkal az elméletekkel szemben, amelyek a terminust a székelyek eredeti három törzsére vagy nemzetségére vonatkoztatják (Szádeczky 1927. 52–53., Balás 1984. 76.), sokkal nagyobb a realitása annak az elterjedt nézetnek, mely szerint az elnevezéssel a székely társadalom három rétegét illették (Györffy 1990. 70. skk., Göckenjan 1972. 26. skk.).
51. *Primpili vocabantur*.
52. Lsd. a 68. sz. jegyzetet, valamint a III. fejezet bevezető tanulmányát.
53. A görgényi vár, amely Székelyföld közelében, de annak határain kívül feküdt, a székely ispánok székhelye és központja volt.
54. A székelyek régóta kimutatható elővédi és hátvédi szerepköre megegyezik a magyarsághoz csatlakozott steppei eredetű katonai segédnépek (így például a kabarok) feladatával.
55. E részlet is igazolja a székelyek régmúlta visszanyúló határőri szerepét.
56. A *földönlakó* olyan elszegényedett székely kisbirtokos volt, aki birtokát zálogba adta valamely tehetősebb embernek, s bár földjét továbbra is ő művelte, szolgáltatásokkal tartozott a hitelezőnek. Akiknek birtokuk nem volt, azok a nagybirtokostól kaptak földet, s lényegében annak a jobbágyává váltak (idegen beköltöző is válhatott ilyen módon földönlakóvá). A székely földönlakók abban különböztek az igazi jobbágyoktól, hogy szabadon elszegődhettek más földesúrhoz, egészen 1562-ig nem voltak röghöz kötve (Szádeczky 1927. 58–59.).
57. A török hadsereg ekkor már Magyarország ellen készülődött; a hadjárat eredményeképpen augusztus 29-re elesett Magyarország déli kapuja, Nándorfehérvár.
58. Szapolyai János erdélyi vajda és székely ispán.
59. Június 24.
60. Az 1554 januári, valamint a májusi marosvásárhelyi országgyűlésekről van szó.